

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТА КЕРІВНИХ КАДРІВ ДЛЯ НОВОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ 2024

УДК 37.091.12:378.2

Науково-методичний супровід професійної підготовки педагогічних та керівних кадрів для Нової української школи : монографія [Електронне видання] / Л. В Задорожна-Княгницька та ін.; за заг. ред. О. А. Голюк. Київ: Маріупольський державний університет, 2024. 236 с.

Редакційна колегія:

Голюк О. А., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освіти Маріупольського державного університету;

Задорожна-Княгницька Л. В., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освіти, декан психолого-педагогічного факультету Маріупольського державного університету;

Воєвутко Н. Ю., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольського державного університету;

Хаджинова І. В., старший викладач кафедри педагогіки та освіти Маріупольського державного університету.

Рецензенти:

Молнар Тетяна Іванівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики початкової освіти Мукачівського державного університету;

Приймак Сергій Георгійович, доктор педагогічних наук, професор кафедри біологічних основ фізичного виховання та спорту Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Друкується за рішенням Вченої ради Маріупольського державного університету (протокол № __ від ____ січня 2024 року)

У монографії «Науково-методичний супровід професійної підготовки педагогічних та керівних кадрів для Нової української школи» висвітлено особливості професійної підготовки менеджерів освіти та майбутніх вчителів для Нової української школи в контексті викликів сьогодення.

Матеріали монографії адресовано викладачам і студентам закладів вищої освіти, викладачам інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівникам і педагогічним працівникам освітніх закладів, а також усім, хто цікавиться питаннями професійної підготовки педагогічних та управлінських кадрів для Нової української школи.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ	6
1.1. Професійна підготовка менеджерів освіти в контексті управлінської деонтології	6
1.2. Формування лідерських якостей у майбутніх педагогів	35
1.3. Підготовка майбутніх керівників закладу загальної середньої освіти до організації дистанційного навчання	50
1.4. Імплементация принципів академічної доброчесності в системі підготовки здобувачів вищої освіти	75
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	100
2.1. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до використання інноваційних педагогічних технологій в умовах Нової української школи	100
2.2. Використання інноваційних технологій у формуванні еколого-природничих компетентностей в майбутніх вчителів початкової освіти	122
2.3. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку комунікативної компетентності молодших школярів засобами case-study	138
2.4. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи	160
2.5. Підготовка майбутніх учителів до організації партнерської взаємодії вчителя і батьків із метою розвитку комунікативної компетентності молодших школярів	283
2.6. Підготовка вчителя початкових класів до організації рефлексивної діяльності молодших школярів на уроках англійської мови	209
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	234

2.4. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сучасна українська школа кардинально змінює освітню доктрину зі знанневої на компетентнісну, що має на меті формування в учнів життєвого досвіду, набуття практичних умінь та навичок.

Концепція Нової української школи націлена на особистісно зорієнтоване навчання, на формування особистості дитини, її характеру, ставлення до світу. У реформованому змісті освіти акцентовано увагу не тільки на пізнанні дитиною зовнішнього світу, але й на засвоєнні нею процесів взаємодії з цим світом, розумінні смислів власної діяльності. Відтак важливою складовою процесу виховання стає розуміння дитиною себе, розвиток емоційного інтелекту, який являє собою здатність точно визначати емоції та пов'язані з ними потреби поза думками, фізичним станом, зовнішнім виглядом, поведінкою [15].

У Державному стандарті загальної початкової освіти визначено змістові орієнтири для цілісного розвитку особистості учня початкової школи і сформульовано наскрізні уміння, а саме: розв'язання проблем, критичне і творче мислення, уміння співпрацювати, ефективно спілкуватися, уміння розвивати власний емоційний інтелект, здійснювати дослідження, організовувати власну діяльність, уміння рефлексувати, вдумливо читати тощо [20].

З огляду на зазначене вище розвиток емоційного інтелекту молодших школярів розглядається як один із пріоритетних завдань сучасної освіти. Вирішення цього питання неможливе поза контекстом педагогічної діяльності вчителя, рівня розвитку його емоційного інтелекту, готовністю до виховання емоційного інтелекту молодших школярів. Саме через це емоційно-етична компетентність (Б2) займає належне місце у Професійному стандарті за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». Зазначена компетентність містить у собі комплекс інших, більш вузьких компетентностей, а саме:

- здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби, керувати власними емоційними станами (Б2.1);
- здатність конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу (Б2.2);
- здатність усвідомлювати та поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі (Б2.3) [21].

Результати актуальних наукових досліджень та практика діяльності закладів освіти щодо формування емоційного інтелекту школярів свідчать, що розвиток емоційного інтелекту особистості вчителя початкової школи є однією з ключових передумов його успішної професійної діяльності.

Нині емоційний інтелект привертає все більше уваги дослідників. Широкий інтерес до цієї проблеми не є випадковим: розвинений емоційний інтелект за

умови грамотного управління емоційною сферою дає можливість людині позитивно впливати на власну адаптацію в суспільстві та досягати поставлених завдань у житті, що є нагальною проблемою сьогодення. Серед дослідників навіть існує переконання, підкріплене результатами численних досліджень, що саме емоційний інтелект на 80% визначає майбутні успіхи особистості в різних сферах її життя (соціальної, професійній та особистісній). IQ в цьому контексті виділяється не більше 20%.

Однак поняття емоційного інтелекту (EI) використовується в науці порівняно недавно. Теорія емоційного інтелекту в цілому та Концепція розвитку емоційного інтелекту як складова цієї теорії, поняття емоційної компетентності як важливої умови успішності особистості використовується з 1990 р. завдяки працям P. Salovey та J. D. Mayer, які вперше обґрунтували цей феномен. З того часу було проведено численні дослідження з метою концептуалізації цієї теми, розроблення показників емоційного інтелекту та критеріїв його сформованості, цілеспрямованого дослідження емоційного інтелекту як ключової компетентності в освіті та навчанні для покращення продуктивності в різних сферах [44].

Проблема розвитку емоційного інтелекту викликає інтерес у широкого кола вітчизняних та зарубіжних науковців. У дослідженнях Е. Носенко та Н. Ковриги розкривається значення поняття «емоційний інтелект», який дослідники розглядають як складову внутрішнього світу особистості, форму виявлення позитивного ставлення людини до себе, до інших, до світу, що відображає ціннісне значення емоційного інтелекту [19].

Вплив розвиненого емоційного інтелекту на різні сфери повсякденного життя людини вивчали В. Palmer та С. Donaldson. Кореляцію між високим рівнем емоційного інтелекту та підвищеною ймовірністю гарного здоров'я та зовнішнього вигляду, позитивної взаємодії з друзями, близькими людьми та родиною доводили J. D. Mayer, D. Caruso та P. Salovey. Структуру емоційного інтелекту досліджували І. Андрєєва, Д. Люсин, R. Sternberg, P. Salovey, фактори впливу на емоційний інтелект вивчали І. Андрєєва, Л. Буркова, О. Філатова, В. Юркевич. Теорію емоційної регуляції в навчально-пізнавальній діяльності розробляв О. Чебикін. Акцентуємо на тому, що саме ці дослідження сприяли створенню методик, спрямованих на забезпечення емоційної комунікації в межах навчальної діяльності. О. Власова у своїх дослідженнях аналізує особливості розвитку емоційного інтелекту як окремої підсистеми соціальних здібностей.

Проблему розвитку емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти у системі професійної підготовки фахівців розглядали (М. Манойлова, В. Зарицька, О. Амплєєва, М. Журавльова). Емоційний інтелект вивчався як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища (С. Дерев'янка) та як механізм, що впливає на життєвий успіх особистості (А. Четверик-Бурчак).

Разом із тим розвиток емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи не був предметом окремого дослідження, що засвідчує наявність низки суперечностей, а саме:

– потребою закладів загальної середньої освіти у вчителів початкової школи, готових до виховання емоційного інтелекту молодших школярів і відсутністю такої підготовки у період навчання у закладі вищої педагогічної освіти;

– вимогами Професійного стандарту на професію «Вчитель початкової школи» та Освітнього стандарту за спеціальністю 013 Початкова освіта у контексті забезпечення соціально-емоційного розвитку майбутніх фахівців та відсутністю методик такого розвитку у здобувачів вищої освіти в процесі їх професійної підготовки;

– між зростаючими потребами вчителів початкової школи у відповідних знаннях й уміннях, що зумовлює успішність їх професійної діяльності щодо виховання емоційного інтелекту молодших школярів, прагненням здобувачів вищої освіти до оволодіння методами й прийомами розвитку власного емоційного інтелекту та нерозробленістю методики розвитку емоційного інтелекту у межах професійної підготовки фахівців університетах;

– аксіологічними пріоритетами розвитку національних систем професійної підготовки вчителів початкової школи у країнах Європейського Союзу, наявністю позитивного досвіду формування готовності педагогів до виховання емоційного інтелекту молодших школярів у зарубіжних країнах та недостатнім його аналізом й осмисленням для запровадження кращих ідей у вищій освіті України.

Підготовка здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Початкова освіта» передбачає формування в них широкого кола професійних компетентностей, які дозволяють успішно самореалізовуватися за обраним фахом. З-поміж них важливе місце займає емоційна компетентність, що формується та розвивається в процесі вивчення обов'язкових та вибіркових фахових дисциплін та проходження педагогічних практик. У зазначеному контексті набуває актуальності вивчення потенційних можливостей навчальних дисциплін щодо розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи.

З огляду на зазначене набуває актуальності проблема розвитку емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти паралельно з оволодінням ними відповідними знаннями й професійними навичками.

Метою наших наукових пошуків є розкриття педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів у процесі їх професійної підготовки в закладі вищої освіти.

Завдання дослідження полягають у з'ясуванні стану розробленості проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи у психолого-педагогічній літературі та виявленні й обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи в процесі професійної підготовки.

Для реалізації мети дослідження використано такі методи: аналіз та узагальнення психолого-педагогічних джерел, узагальнення та систематизація отриманих результатів.

Зміст поняття «емоційний інтелект» у вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах

Характеристика педагогічних умов і чинників розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи в процесі професійної підготовки потребує уточнення поняття «емоційний інтелект» та його структурних елементів. Зазначимо, що дослідники не мають єдиного бачення щодо тлумачення цього поняття, проте існує кілька підходів до визначення поняття «емоційний інтелект», що свідчить про його складність.

P. Salovey і J. D. Mayer визначають емоційний інтелект як «здатність стежити за своїми та чужими почуттями й емоціями, розрізняти їх і використовувати цю інформацію, з метою керування своїми думками та діями» [44]. Розуміння зазначеними науковцями сутності емоційного інтелекту спрямоване на досягнення змісту емоцій. У моделі емоційного інтелекту, запропонованій дослідниками, представлено ряд компонентів, які підкреслюють здатність пізнавати та аналізувати емоції:

- 1) сприймати та визначати емоції;
- 2) викликати та контролювати певну емоцію;
- 3) тлумачити значення емоцій, аналізувати причини їх виникнення;
- 4) зменшити інтенсивність негативних емоцій, керувати емоціями та контролювати емоційні стани [44].

Дослідники M. Brackett, S. Delaney, P. Salovey виділяють чотири компоненти емоційного інтелекту:

1. Сприйняття емоцій. Важливо розуміти емоції (власні та чужі), пов'язані як із внутрішніми змінами, так і з зовнішніми подіями. У зазначеному контексті йдеться про здатність людини ідентифікувати емоції, базуючись на спостереженнях за думками, фізичним станом, зовнішнім виглядом і поведінкою.

2. Використання емоцій для полегшення мислення. Як вважають науковці, те, як і що ми думаємо, залежить від того, як ми відчуваємося. Емоції впливають на процес мислення і готують нас до певних дій. Ця здатність допомагає зрозуміти, як більш ефективно використовувати емоції та мислити. Контролюючи емоції, людина може дивитися на світ під різними кутами й більш ефективно розв'язувати проблеми.

3. Розуміння емоцій. Це означає, що людина здатна ідентифікувати джерело емоцій, класифікувати їх, розпізнавати зв'язок між емоціями та словами, інтерпретувати значення емоцій, розуміти складні почуття, переходи між емоціями та їх подальший розвиток.

4. Управління емоціями. Емоції впливають на мислення, тому їх необхідно враховувати при розв'язанні проблем, прийнятті рішень і виборі певного варіанту поведінки. Здатність керувати власними та чужими емоціями дозволяє людям використовувати інформацію (надану емоціями), а також викликати або усувати їх [31].

Структура емоційного інтелекту D. Goleman характеризується поєднанням когнітивних здібностей з індивідуальними рисами особистості: наполегливістю, здатністю входити в емоційні стани, що сприяють успіху. D. Goleman виокремив важливі особистісні характеристики, що є свідченням розвиненого емоційного інтелекту:

- здатність вступати в міжособистісні стосунки з іншими людьми;
- здатність бути чутливим до емоцій інших людей;
- здатність використовувати емпатію.

Американський дослідник підкреслює, що оптимальне функціонування емоційного інтелекту по відношенню до оптимального функціонування інтелектуального інтелекту є запорукою загальної успішності здобувачів вищої освіти. Розвиток цих двох типів інтелекту позитивно впливає на соціалізацію особистості в суспільстві та формування уміння кращого розуміння й усвідомлення власних почуттів.

Відповідно моделі, створеної D. Goleman, освітні програми, орієнтовані на розвиток емоційного інтелекту, повинні враховувати такі основні результати:

- усвідомлення власних емоцій (уміння їх ідентифікувати та називати, вміння визначати причини емоцій, вміння передбачати можливу поведінку та дії);
- самоконтроль або контроль над своїми емоціями (здатність контролювати негативні емоції, здатність адекватно виражати емоції, здатність заряджатися позитивними емоціями, справлятися зі стресом, здатність уникати депресії та нейтралізувати тривогу);
- особистісна мотивація (здатність продуктивно використовувати власні емоції, здатність зосереджуватися на завданні, керувати своєю імпульсивністю);
- емпатія (здатність розуміти думки, емоції та вчинки інших, уміння активно слухати);
- управління соціальними стосунками (здатність розуміти зміст міжособистісних стосунків, вирішувати конфлікти, здатність бути відкритим, наполегливим і позитивним, співпрацювати) [36].

H. Gardner, виокремлюючи вісім основних видів інтелекту (вербальний, логіко-математичний, просторовий, музичний, тілесно-кінестетичний, міжособистісний, внутрішньоособистісний, соціальний), розглядає емоційний інтелект як підструктуру соціального інтелекту. Характеризуючи емоційний інтелект, науковець акцентує на тому, що він (соціальний інтелект) являє собою «здатність спостерігати за своїми та чужими емоціями, розрізняти їх і використовувати ці знання з метою управління думками та поведінкою». Це означає, що емоційний інтелект розглядається науковцем як такий, що охоплює загальні уявлення людини про себе й оцінку інших. Це особистісне утворення, що базується на розумінні та використанні власних емоційних станів та емоційних станів інших людей для розв'язання проблем, що виникли, і регулювання власної поведінки.

На відміну від абстрактного або конкретного інтелекту, що відображає закономірності зовнішнього світу, емоційний інтелект відображає зв'язок між

внутрішнім світом людини та її поведінкою і взаємодією з реальністю. Результатом розвиненого емоційного інтелекту є вміння приймати рішення на основі рефлексії, розуміння емоцій, диференційованої оцінки важливих подій [34].

Один із провідних теоретиків і дослідників у галузі емоційного інтелекту R. Bar-On описує емоційний інтелект як здатність ефективно розуміти та виражати себе, ефективно спілкуватися з іншими та успішно справлятися зі щоденними вимогами, викликами та тиском. Зазначена здатність залежить від самосвідомості, розуміння своїх сильних сторін і сфер розвитку, а також здатності конструктивно виражати почуття та думки. Емоційний інтелект поєднує в собі усвідомлення емоцій інших людей та здатність встановлювати та підтримувати стосунки, які приносять задоволення. Емоційний інтелект також стосується здатності керувати особистими та соціальними змінами, конструктивно справлятися із ситуаціями, розв'язувати проблеми та приймати рішення, і це відображає рівень оптимізму та здатність керувати емоціями для роботи [29].

Характеристика сучасних моделей емоційного інтелекту як спроби його структурування

Інтегративна природа поняття «соціальний інтелект» обумовила його розгляд багатьма науковцями як образу певної моделі з усіма багатогранними зв'язками між компонентами цієї моделі.

Згідно з моделлю R. Bar-On, емоційний інтелект являє собою своєрідний перетин взаємопов'язаних емоційних і соціальних компетентностей, навичок і фасилітаторів, які визначають, ступінь ефективності в розумінні особистістю змісту й засобів само презентації та самовираження, розуміння інших і стосунків із ними, а також наскільки людина справляється із щоденними потребами. Емоційні компетентності, відповідно зазначеної концепції, містить у собі п'ять ключових компонентів, і кожен з яких включає множину тісно пов'язаних навичок та фасилітаторів, а саме:

– Перша група – внутрішньоособистісні навички: самоповага, емоційна самосвідомість, наполегливість, незалежність та самоактуалізація.

– Друга група – міжособистісні навички: емпатія, соціальна відповідальність і міжособистісні стосунки.

– Третя група – навички управління стресом: стійкість до стресу та контроль імпульсів.

– Четверта група – адаптивність: перевірка реальності, гнучкість і розв'язання проблем.

– П'ята група – загальний настрій: оптимізм і щастя [29].

Зазначені вище наукові розвідки є вагомою теоретичною основою для вітчизняних досліджень у галузі емоційного інтелекту.

Українські дослідники Е. Носенко та Н. Коврига визначають емоційний інтелект як «важливу інтегральну характеристику особистості, яка реалізується в її здібностях розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний

підтекст у міжособистісних відносинах, регулювати емоції таким чином, щоб сприяти за допомогою позитивних емоцій успішній когнітивній пізнавальній діяльності та долати негативні емоції, які перешкоджають ефективному спілкуванню чи загрожують досягненню індивідуального успіху» [19].

Е. Носенко та Н. Коврига представили модель емоційного інтелекту через поняття «емоційна розумність». Дослідниці доводять певну ієрархічність у сфері емоційного інтелекту особистості, яка характеризується такими рівнями:

- сенсорно-перцептивна структура: низький рівень виявлення емоційного інтелекту – реактивна поведінка особистості;
- мисленнєва структура: середній рівень виявлення емоційного інтелекту – свідомо поведінка та установки особистості;
- структура настанов, цінностей та ідеалів: високий рівень виявлення емоційного інтелекту – вчинок особистості.

Модель, розроблена Е. Носенко та Н. Ковригою, містить у собі п'ять елементів:

1) розуміння власних емоцій (ключова здібність в емоційному інтелекті), тобто здатність розпізнавати свої справжні емоції та розуміти їх походження, що сприяє кращій регуляції емоцій;

2) регуляція емоцій (на основі самосвідомості);

3) підготовленість до діяльності (змінна спрямованість власних досягнень на досягнення певних цілей, нових досягнень, самовмотивована творча діяльність. здатність відкладати миттєве задоволення задля досягнення більш важливих цілей, що відіграє важливу роль у самоефективності людини);

4) розпізнавання та розуміння емоцій, що їх відчувають інші люди (емпатія);

5) уміння підтримувати дружні стосунки з іншими (різновид позитивного ставлення до інших як мистецтва і, відповідно, як цінної соціальної звички, що впливає на здатність людини контролювати емоції, що виникають під час соціальних взаємодій) [16].

Англійські дослідники К. Petrides та А. Furnham розробили диспозиційну модель емоційного інтелекту, яка є комбінацією емоційно пов'язаних рис, що знаходяться на найнижчих рівнях ієрархії особистості та оцінюються за допомогою опитувальників і рейтингових шкал. За диспозиційними теоріями, риси – це фундаментальні одиниці особистості, кожна з яких є узагальненою схильністю діяти певним чином у відповідній типовій ситуації. Риси емоційного інтелекту по суті стосуються сприйняття внутрішнього емоційного світу. Вважається, що люди з високим показником емоційного інтелекту «на зв'язку» зі своїми почуттями і можуть регулювати їх для досягнення власного успіху.

Зазначені вище дослідники запропонували комплекс компонентів виявлення диспозиційного емоційного інтелекту дорослої людини та співвідносять їх прояви з особистісними властивостями високого рівня розвитку. Зазначені компоненти представлено в таблиці 1.

**Комплекс компонентів виявлення диспозиційного емоційного інтелекту
дорослої людини
(за результатами досліджень К. Petrides та А. Furnham) [47]**

Компонент емоційного інтелекту	Диспозиція складової емоційного інтелекту
Адаптивність	Гнучкість та швидкість пристосування до нових життєвих ситуацій
Асертивність (впевненість у власних силах)	Відкритість, чесність, готовність захищати інших
Емоційна обізнаність	Здатність адекватно розпізнавати як власні емоції, так і емоції інших
Емоційна експресія	Своєрідна емоційно-комунікативна адаптація (здатності адекватно спілкуватися)
Регуляція емоцій інших людей	Здатність впливати на емоції інших
Імпульсивність	Стійкість до імпульсів
Міжособистісні стосунки	Доброчливість і гармонія у стосунках
Самооцінка	Впевненість у собі та відчуття успішності у стосунках
Самомотивація	Спрямованість на досягнення стабільної та високої самооцінки
Соціальна обізнаність	Високий ступінь сформованості соціальної компетентності
Управління стресом	Стійкість до стресу
Емпатія	Готовність до співчуття
Щастя як риса особистості	Відповідає за радість і задоволеність життям
Оптимізм як риса особистості	Впевненість у завтрашньому дні та готовність бачити в ньому позитивні сторони життя

М. Августюк пропонує окремі визначення емоційного інтелекту як компетентності та емоційного інтелекту як риси особистості. Науковцем подано визначення емоційного інтелекту як здатності розуміти, засвоювати та керувати емоціями (власними та чужими), а також виражати власні емоції. Емоційний інтелект як риса особистості (також відомий як емоційна самоефективність як риса особистості) передбачає широкий спектр аспектів розуміння емоцій і знаходиться на найнижчому рівні у структурі особистості. Емоційний інтелект, окрім того, містить у собі розуміння індивідуальних нюансів розуміння людиною власної поведінки та здатність ідентифікувати, інтерпретувати, організувати та керувати інформацією [1].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень виявив тенденцію до розгляду емоційного інтелекту через визначення відповідної компетентності. Так, за концепцією С. Saarni поняття емоційної компетентності розглядається як «сукупність здібностей і навичок, важливих для забезпечення емоційної регуляції в повсякденних ситуаціях спілкування» [50].

Емоційна компетентність містить у собі наступні компетенції:

1) усвідомлення свого емоційного стану, включаючи ймовірність того, що людина відчуває численні емоції, і навіть на більш зрілому рівні усвідомлення

того, що людина також може не усвідомлювати своїх почуттів через несвідому динаміку або вибірккову неухажність;

2) здатність розрізняти емоції інших на основі ситуативних і експресивних ознак, які мають певний ступінь культурного консенсусу щодо їхнього емоційного значення;

3) здатність використовувати запас емоцій і словник термінів вираження цих емоцій, що є загальнодоступними у певній культурі та на більш зрілому рівні, з метою набуття культурних сценаріїв, які пов'язують емоції з соціальними ролями;

4) здатність до емпатичної участі в емоційних переживаннях інших;

5) здатність усвідомлювати, що внутрішній емоційний стан не обов'язково повинен відповідати зовнішньому вираженню (це може бути характерним і для власне особистості, і для інших людей, з якими вона спілкується), а на більш зрілому рівні – здатність розуміти, що емоційно-експресивна поведінка особистості може вплинути на інших, і враховувати це в процесі організації та здійснення взаємодії;

6) здатність до адаптивного подолання негативних або тривожних емоцій шляхом використання стратегій саморегуляції, які зменшують інтенсивність або часову тривалість таких емоційних станів (наприклад, «стресостійкість» тощо);

7) усвідомлення того, що структура або природа стосунків частково визначається як ступенем емоційної безпосередності чи щирості експресивного прояву, так і ступенем взаємності чи симетрії у стосунках (наприклад, зріла близькість частково визначається взаємним обміном справжніми емоціями, тоді як стосунки батьків і дітей можуть мати асиметричний обмін справжніми емоціями);

8) здатність до емоційної самоефективності: людина вважає себе загалом таким, яким він або вона хоче почуватися. Тобто, емоційна самоефективність означає, що людина приймає свій емоційний досвід, незалежно від того, чи він унікальний і ексцентричний, чи культурно традиційний, і це прийняття узгоджується з переконаннями людини про те, що становить бажаний емоційний «баланс». По суті, людина живе згідно зі своєю особистою теорією емоцій, коли демонструє емоційну самоефективність, яка поєднується з її моральним почуттям [50].

Компоненти емоційного інтелекту в контексті наукового дискурсу

Оскільки розглянуті вище моделі емоційного інтелекту не створюють цілісного уявлення про сутність його структурних компонентів, деякі науковці пропонують розглядати кожний елемент емоційного компоненту окремо в усіх його багатоманітних проявах. Зокрема К. Максьюм розглядає поняття «емоційний інтелект» як «здатність людини сприймати власні емоції та управляти ними для ефективного розв'язання задач». У зазначеному контексті йдеться про емоційну компетентність, про відкритість її своїм емоційним переживанням, інакше кажучи – про емоційну культуру людини. Особи, які мають високий рівень сприймання власних емоцій, є сенситивними до власних потреб і почуттів, здатні до

безпосереднього і спонтанного їх вираження, що сприяє встановленню ними сприятливих контактів з іншими людьми [12]. Дослідниця виокремлює такі структурні складові емоційного інтелекту:

- когнітивний;
- афективний;
- конативний.

Розглянемо їх детальніше.

Когнітивний компонент характеризується наявністю знань та розумінням людиною психологічних явищ, пов'язаних з емоціями, з яких починається її власний стан та стосунки з іншими. Знання про свій емоційний стан, виражене словесно, формують основу знань про процеси, які контролюють емоції, здатність передбачати розвиток емоцій, фактори, які ініціюють інтенсивність, тривалість і результат емоцій.

До когнітивних компонентів передусім належать сприйняття, ідентифікація емоцій (власних та чужих) та розпізнавання емоцій. Вони охоплюють здатність ідентифікувати емоції через фізичні стани, почуття та думки; здатність визначати емоції інших людей за їхньою мовою, голосом, зовнішністю, поведінкою та творами мистецтва; уміння точно виражати почуття та потреби, пов'язані з емоціями; уміння розрізняти справжні та хибні прояви емоцій. Розпізнавання емоцій є результатом конструктивного процесу, який перетворює досвід сприйняття у внутрішній досвід. Розпізнавання емоцій має важливе значення для емоційного досвіду та поведінки людини, а також сприяє більш ефективній комунікації, запобігаючи правильній ідентифікації, опису, трансформації та вираженню емоцій.

Когнітивний компонент емоційного інтелекту також включає в себе здатність розуміти емоції. Ця здатність передбачає наявність вміння інтерпретувати значення емоцій у стосунках, помічати зв'язки між словами та емоціями, класифікувати емоції, аналізувати складні емоції та розуміти перехід емоцій від однієї стадії до іншої. Розуміння емоцій вимагає не тільки вивчення культурно прийнятих форм емоційного вираження, але й розуміння індивідуальних проявів емоцій у людей, які постійно оточують особистість. Розуміння емоцій також пов'язане з рівнем сформованості емпатії, що передбачає прояв чутливості до досвіду іншої людини, співпереживати їй без осуду чи звинувачень. Уявлення та знання про власні емоції та емоції інших людей формуються в родині, під час спілкування з близькими людьми, в закладах освіти, на роботі та в спілкуванні.

Афективний компонент. Емоція є однією із найважливіших структур свідомості та мотивації поведінки. Емоційна напруга є силою в стратегії трансформації людини. Тому не буде перебільшенням сказати, що емоційний вимір є основним виміром свідомості, який змінює пізнання. Емоції допомагають зосередити увагу на важливій інформації. Емоційні стани допомагають людям ефективно розв'язувати проблеми в певних ситуаціях. Таким чином, можна сказати, що функція афективного компонента емоційного інтелекту полягає

насамперед у сприянні мисленню, яке проявляється як здатність людини викликати та контролювати певні емоції в залежності від ситуації.

Конативний компонент емоційного інтелекту виконує регулятивну функцію прийняття рішень у свідомості людини та мотиваційно-стимулюючу функцію. Цей компонент представлений феноменами управління емоціями та рефлексивної регуляції. Управління емоціями відбувається у сфері ставлення особистості до інших. При цьому розглядаються різні варіанти розвитку емоцій і вибір між ними. Управління емоціями важливо для емоційного та інтелектуального розвитку людини. Рефлексивна регуляція емоцій забезпечує відкритість як позитивним, так і негативним емоціям, збудження та усунення емоцій за ступенем їх корисності чи непотрібності, усвідомлення емоцій та оцінку їх прозорості, типовості тощо, а також управління власними та чужими емоціями шляхом придушення негативних емоцій і посилення позитивних.

Мотиваційна функція емоцій пов'язана з їх спрямованістю на діяльність. У зв'язку з цим велике значення має емоційний самоконтроль. Якщо емоції занадто придушені, людина сприймається як ворожа і нечутлива, якщо емоції виражаються нестримно, це небажано як для самої людини, так і для оточення. Правильне вираження емоцій є важливою складовою психічного та фізичного здоров'я людини [12].

Дослідниця С. Дерев'янка у структурі емоційного інтелекту визначає два компоненти: раціональний (здатність до розуміння емоцій) та регулятивний (здатність до управління емоціями). За узагальненням дослідниці процес розуміння емоцій, своєю чергою, поділяється на наступні етапи:

- перцепція – сприймання емоційних переживань, або їхніх експресивних проявів;
- ідентифікація – конкретне визначення певного стану або переживання;
- вербалізація – вислови про окремі прояви та стани;
- усвідомлення – розуміння причин, які викликають дану емоцію, та наслідків, до яких вона може призвести;
- осмислення – оцінка подій, які мають особистісний смисл.

Регулятивний компонент емоційного інтелекту складається із контролю та управління власними емоціями та управління емоціями інших людей та проходить у два етапи: рефлексія та активізація [8].

Як бачимо, на сучасному етапі розвитку психології та педагогіки накопичено значний теоретичний доробок, що обґрунтовує сутність та складові частини емоційного інтелекту. Не менш важливим напрямом досліджень є визначення механізмів формування та розвитку емоційного інтелекту.

Наукові підходи до проблеми формування та розвитку емоційного інтелекту

На сьогодні дослідження в галузі психології емпірично підтвердили, що цілеспрямований розвиток емоційного інтелекту можливий. Зокрема, D. Mayer, P. Salovey і D. Caruso вважають, що емоційні знання – тип знань, над якими

працює емоційний інтелект – можна відносно легко набути, у тому числі в процесі навчання; на думку D. Goleman, В. Зарицької, Є. Носенко, Г. Ом, А. Панкратової та інших дослідників емоційного інтелекту, його можна і потрібно розвивати. На їхню думку, емоційний інтелект можна свідомо формувати у дітей у процесі навчання та виховання, а у дорослих – через навчання.

Для розуміння алгоритму розвитку емоційного інтелекту необхідним вважаємо розглянути чинники, які впливають на цей процес.

У навчально-методичному посібнику «Феноменологія емоційного інтелекту» С. Дерев'янка схарактеризувала дві групи передумов формування та розвитку емоційного інтелекту: біологічні, що обумовлені генетично (функціональна асиметрія мозку, властивості темпераменту і когнітивні здібності), та соціальні (умови родинної соціалізації, особистісні установки, власна активність особистості та її релігійність).

Характеризуючи біологічні умови, D. Goleman у своїх працях відзначає, що домінування правої півкулі мозку є одним з основних біологічних факторів розвитку емоційного інтелекту. Як відомо, права півкуля відповідає за творче мислення, цілісність сприйняття та уяву. Домінування правої півкулі пов'язане з невербальним інтелектом, який сприяє точності емоційного слуху – розпізнаванню емоцій за забарвленням мовлення. Тому люди з домінуючою правою півкулею краще розпізнають емоції та адекватно реагують на емоції інших [35].

С. Дерев'янка зауважує, що «такі властивості темпераменту як нейротизм, екстраверсія, сумлінність взаємопов'язані з емоційним інтелектом як рисою особистості. Емоційна стійкість сприяє розумінню власних емоцій, однак утруднює процес інтерпретації емоцій інших людей. Сумлінність впливає на продуктивність розуміння емоцій інших... Екстраверсія пов'язана з розумінням емоцій інших та управління власними емоціями» [8].

Суттєві корективи до вирішення зазначеної проблеми внесено на основі врахування характеристики сенсорних каналів сприйняття: встановлено, що кінестетики більш емпатійні, більш раціонально реагують на емоційні впливи інших людей, ніж аудіали.

Соціальні фактори також відіграють важливу роль у розвитку емоційного інтелекту. Емоційно насичені стосунки між батьками необхідні для створення оптимальних умов для емоційного розвитку дитини. У таких сім'ях більше часу та уваги приділяється обговоренню та аналізу емоційних проблем та емоційних переживань один одного. Схильність батьків до аналізу емоційних проблем сприяє кращому розумінню дитиною власних емоцій і розвитку емоційної саморегуляції.

Особистісні установки в процесі зростання дитини забезпечують розвиток емпатії та визнання форм самовираження інших людей. Установка на творчу самореалізацію, регулярність і увага до занять сприяють кращому розрізненню власних почуттів. Особиста активність сприяє отриманню досвіду переживання різноманітних емоцій. Контакти з природним, технічним і культурним світом призводять до кількісного та якісного розвитку емоцій. Важливим аспектом

особистісної активності є міжособистісні контакти та пов'язані з ними емоційні зв'язки.

Цікавою є інтерпретація С. Дерев'янка взаємозв'язку між релігійністю та емоційним інтелектом. Дослідниця пояснює цей взаємозв'язок тим, що «релігійні переконання передбачають виховання моральних почуттів і, в першу чергу, розвиток почуття безумовної любові. Також підготовка до церковних ритуалів неможлива без рефлексії над емоціями. Сповідь передбачає катарсичний досвід і мотивує до особистісного розвитку, який вимагає самоконтролю і саморегуляції» [8].

У процесі розвитку емоційного інтелекту важливим також є врахування вікових особливостей особистості. Юність – особливий, важливий і певною мірою вирішальний період у житті людини. Проблеми, з якими стикаються молоді люди в цей період, пов'язані з розвитком особистісної рефлексії і самосвідомості, професійним розвитком і спілкуванням, а також серйозною потребою в глибоких, емоційно насичених міжособистісних стосунках (дружба, романтичні стосунки). Таким чином, розвиток і формування особистості в юнацькому віці багато в чому залежить від успішного міжособистісного спілкування. Емоційний інтелект є одним із факторів, який сприяє розвитку та підтримці глибоких і довірливих стосунків.

У період юнацтва самоусвідомлення емоційних переживань характеризується зростанням значення рефлексії, емоційна сфера характеризується різноманітністю переживання почуттів, особливо моральних. У юнацькому віці розвиток здатності інтуїтивного розуміння емоцій посилюється естетичною чутливістю до чуттєвого та ліричного. Інтуїтивне розуміння емоцій проявляється як чутливість. Основним фактором розвитку уміння виражати емоції (емоційна експресивність) є вплив соціокультурного середовища. Відбувається перехід від дитячого невміння виражати власні емоції до дорослого уміння розрізняти більше відтінків емоцій. У 17-18 років розвивається здатність до саморегуляції емоцій (самоконтроль). У стресових ситуаціях дорослі люди частіше, ніж інші вікові групи, думають про проблеми та намагаються їх вирішити. Основні способи подолання емоційного стресу в юнацькому віці – це пошук соціальної підтримки та розв'язання проблем у сім'ї та друзях.

Сформованість емоційного ставлення до оточуючих характеризує специфіку реакцій людини на емоційну атмосферу, що виникає під час спільної діяльності та спілкування з іншими людьми. Щоб регулювати емоції інших, люди у період юності звертають увагу на потреби та особистісні характеристики інших, намагаються аналізувати та пояснювати конфлікти та складні ситуації. Істотних вікових відмінностей у розвитку здатності регулювати емоції оточуючих немає.

Емоційний інтелект на етапі юності та ранньої дорослості характеризується низькими показниками та низькою внутрішньою узгодженістю його компонентів із людьми старшого віку. У зв'язку з цим є певна неоднорідність профілю емоційного інтелекту у період юності та ранньому дорослому віці, ніж на пізніх стадіях розвитку. Тому динаміка розвитку емоційного інтелекту включає не тільки підвищення його показників, а й підвищення його внутрішньої рівноваги та

гармонійності [51].

I. Сухопарої у своїх дослідженнях виокремлює ще одну групу чинників, що сприяють розвитку емоційного інтелекту. Це – педагогічні чинники, до яких належать:

- емоційність викладача;
- атмосфера емоційного комфорту;
- емоційне спілкування в освітньому середовищі;
- партнерські взаємини (взаємодія та співпраця студентів, педагогів, батьків);
- роль парних та групових форм роботи;
- діяльність, результатом якої є отримання важливого досвіду, що приносить радість, та негативні емоції;
- активні форми роботи навчальної та виховної діяльності, які викликають емоції (ігри, вікторини, конкурси, тренінги тощо);
- емоційність змісту навчального матеріалу;
- наочність, на основі якої виникають почуття та емоції, викликає яскраві образи;
- мультимедійні засоби;
- комплекс вправ та завдань, які допомагають виявляти, розуміти і контролювати власні емоції та емоції інших [24].

Розвиток емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи як наукова проблема

Оскільки професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи здійснюється на базі компетентнісного підходу, на якому ґрунтується розроблення Державних стандартів вищої освіти фахівців всіх галузей, освітніх програм та навчальних планів, у нашому дослідженні важливо зазначити що розвиток емоційного інтелекту відбувається через формування компетентностей, які входять до його складу, зокрема:

- 1) ідентифікація та вербальне і невербальне сприйняття власних емоцій;
- 2) виявлення емоцій інших людей (емпатія);
- 3) регуляція власних емоцій та емоцій інших людей;
- 4) використання емоцій у мисленні та діяльності (гнучке планування, креативне мислення, перемикання уваги та мотивація).

Визначена таким чином структура емоційного інтелекту передбачає, що його компоненти з точки зору компетентності можна сформулювати так: здатність ідентифікувати та сприймати власні емоції та емоції інших людей (емпатія), здатність регулювати емоції (свої та інших людей), здатність використання емоцій у мисленні та дій. Таким чином, елементи емоційного інтелекту є частиною інтегральної професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи [5].

Дослідниця О. Верітова сформулювала «спеціальні принципи навчання, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти. До них належать:

1. Принцип діяльності, що передбачає формування емоційної компетентності здобувача освіти шляхом багаторазового виконання різноманітних емоційно забарвлених видів навчальної діяльності, що сприяє успішному формуванню комплексу його емоційних здатностей.

2. Принцип контекстності, що передбачає наповнення професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи різними видами контекстної діяльності: навчання академічного типу (навчальна діяльність з провідною роллю лекцій і семінарів), квазіпрофесійна діяльність (ділова гра, спецкурси), власне професійна діяльність (виробнича практика, дипломне і курсове проєктування).

3. Принцип системності, який орієнтує на формування у здобувачів вищої освіти системного уявлення про майбутню професійну діяльність, про роль і місце емоційної компетентності у цій діяльності.

4. Принцип емоційної варіативності, що передбачає формування у майбутніх вчителів початкової школи здатностей до адекватного прийняття рішень у ситуаціях вибору, їхньої підготовки до подолання стресоутворювальних педагогічних бар'єрів, формування здатності до систематичного перебору варіантів і вибору серед них оптимального» [4].

Таким чином, врахування комплексу зазначених вище принципів організації освітнього процесу дозволить повною мірою забезпечити розвиток емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи.

Оскільки емоції є невід'ємною складовою самореалізації особистості у професійній сфері, які допомагають завойовувати довіру, зміцнювати відносини, формувати бачення, концентрувати енергію, управляти людьми, знаходити компроміси, приймати важкі рішення і виносити корисні уроки з невдач, необхідно цілеспрямовано розвивати емоційний інтелект майбутніх вчителів початкової школи в процесі професійної підготовки. Для цього необхідно створити сприятливі педагогічні умови.

Студентський вік характеризується значною варіативністю емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів. Переживання певних емоцій впливає на особистісний і професійний розвиток студентів. Розуміння емоційних станів та адекватне реагування на конкретні соціальні фактори є важливою умовою ефективної навчальної та професійної діяльності. Саме тому однією з педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту є розуміння здобувачами вищої освіти сутності поняття емоційного інтелекту та його значення в навчальній та професійній діяльності. Виконання зазначеної умови передбачає формування у майбутніх учителів знань про емоційний інтелект як властивість особистості, що впливає на сприйняття себе та інших, комунікативні здібності, особисте життя і професійну діяльність, допомагає подолати проблеми та стресові ситуації. Особливого значення у такому контекстному навчанні набувають проблемні

педагогічні ситуації, які викликають у студентів відчуття невідповідності між особистісними очікуваннями і реальною дійсністю.

Важливою умовою розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи є створення сприятливого освітнього середовища у закладах вищої освіти. Адже сприятливий психологічний клімат, атмосфера творчості, співпраці, підтримки та партнерства є запорукою ефективного розвитку емоційного інтелекту. Емоційність у спілкуванні з одногрупниками та викладачами створює відкритість у переживаннях і почуттях. При цьому викладач виступає у ролі фасилітатора, поєднуючи у собі ознаки керівника, лідера та учасника процесу навчання. Розвитку емоційного інтелекту сприяє прийняття та розуміння індивідуальності кожного здобувача вищої освіти, чому сприяють довіра та повага, щоденна допомога та підтримка, відкритість та постійна готовність прийти на допомогу.

Іншим підходом до розвитку емоційної компетентності майбутніх учителів початкової школи є впровадження практик усвідомленості (mindfulness-based interventions). У цьому випадку усвідомленість розглядається як залучення двох основних процесів: спрямування уваги на поточний момент та культивування цікавої й відкритої орієнтації на свій досвід.

За дослідженнями науковців R. Roeser, E. Skinner, J. Beers, P. Jennings навчання усвідомленості сприяє особистому благополуччю та створює позитивні емоційні переживання, збільшує ресурси саморегуляції та адаптації здобувачів вищої освіти. Такі результати проявляються в поведінці майбутніх вчителів на протязі педагогічних та виробничих практик, дозволяє створити позитивний клімат в класі для навчання, ефективного управління спілкуванням і сприятливих стосунків з учнями [48;49].

D. Klingbeil, T. Renshaw, Y. Hwang, J.-E. Noh, O. Medvedev та N. Singh експериментально довели, що впровадження практики усвідомленості в процес професійної підготовки майбутніх вчителів та програми підвищення кваліфікації практикуючих вчителів позитивно впливає на розвиток професійних компетентностей, зокрема, емоційної, психологічне здоров'я та благополуччя вчителів. Серед найбільш помітних ефектів, на яких акцентовано у зазначених дослідженнях, є зниження рівня стресу вчителів, тривоги, депресії та симптомів психологічного вигорання, а також підвищення рівня емоційної компетентності вчителів (їх адаптивної емоційної регуляції, уважності, співчуття до себе, професійної самоефективності та психологічного благополуччя) [38;41].

Навчання усвідомленості передбачає підвищення обізнаності майбутніх учителів початкової школи про сучасні вимоги за допомогою відкритості, прийняття та без осуду. У процесі навчання використовуються такі практики, як відстеження частоти дихання, уважність до відчуттів тіла та уважне слухання. Завдяки цим практикам здобувачі вищої освіти можуть навчитися ставитися з розумінням до того, що відбувається в них у повсякденному житті та на робочому місці, що сприяє формуванню кращих стосунків з одногрупниками й викладачами та бути більш ефективними у виконанні навчальної програми [32].

За переконанням Ж. Стельмашук розвиток емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів може відбуватися в різноманітних видах діяльності, особливо в процесі організованого навчання та виховання. Тому ще однією умовою розвитку емоційного інтелекту бакалаврів є включення активних форм, методів і засобів розвитку емоційного інтелекту в освітній процес закладу вищої освіти.

Критерії, показники та рівні розвитку емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти та інструментарій їх дослідження

При визначенні рівня емоційного інтелекту особистості враховуються показники чотирьох важливих критеріїв:

- *когнітивного* (здатність визначати власний емоційний стан та емоційний стан інших людей, емоційна усвідомленість);
- *рефлексивного* (уміння рефлексувати власну поведінку та емоційний стан, уміння аналізувати причини поведінки інших людей);
- *поведінкового* (уміння контролювати власний емоційний стан, уміння використовувати отриману інформацію під час спілкування з іншими, уміння обирати власний спосіб досягнення мети);
- *комунікативного* (здатність до внутрішнього позитивного настрою, до емпатійного ставлення до оточуючих та прояву комунікабельності). Тому в їх розвитку слід використовувати як традиційні, так і інноваційні форми, методи та засоби [23].

Крім того, розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів сприяє їхня участь у різних позааудиторних заходах, таких як соціальні проєкти та акції.

Для створення необхідних умов розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи важливим кроком є виокремлення рівнів сформованості емоційного інтелекту та їх характеристика. У сучасній науці емоційний інтелект вимірюється за допомогою об'єктивних тестів і тестів самооцінки, але результати такі вимірювань, на жаль, характеризуються низьким рівнем кореляції. Об'єктивні тести не є коректними у використанні з метою перевірки інших здібностей, окрім інтелекту, а відтак мало допомагають передбачити соціальну ефективність. Тести самозвіту, з іншого боку, передають вимірювальні характеристики через призму самооцінки та самопрезентації учасника тестування. У цьому відношенні задачні тести більш об'єктивні, оскільки учасники не можуть довільно перебільшувати показники [1].

Найвідомішими методиками вимірювання емоційного інтелекту вважають тест здібностей «Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test» («MSCEIT») (J.D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso), тести самозвіту «Emotional Quotient Inventory» («EQ-i») (R. Bar-On) та тест «Self-Report Emotional Intelligence Test» («SREIT») (N. Schutte з колегами), опитувальник дослідження емоційних компетенцій «Emotional Competence Inventory» («ECI») (D. Goleman), інтегральний тест на вимірювання емоційних знань «Izard's Emotional Knowledge Test» («EKT») (K. Izard), що, зокрема, вивчає емоційне сприймання та розуміння, тест на

встановлення міжособистісних моделей успіху «EQMap» (R. Cooper), тест «Trait Emotional Intelligence Questionnaire» («TEIQue») (K. Petridas та A. Furnham), опитувальник «ЕІІН» Д. Люсіна та ін [1].

Зазначені вище тести дають можливість виявити рівні сформованості емоційного інтелекту.

Е. Носенко та О. Льошенко визначають такі рівні сформованості емоційного інтелекту :

1) Низький рівень сформованості емоційного інтелекту: характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини, депресією та фрустрацією; на думку Е. Носенко, найнижчому рівню сформованості емоційного інтелекту відповідає здійснення емоційних реакцій за умовно-рефлекторним механізмом (так звана рефлекторна поведінка), початок діяльності на рівні сенсорного сприйняття (перцептивний рівень), виконання діяльності, в якій зовнішній елемент домінує над внутрішнім (погане розуміння, низький самоконтроль, високі ситуативні тригерні реакції) [18];

2) Сформованість емоційного інтелекту на середньому рівні характеризується добровільним виконанням зовнішньої діяльності (спілкування) на основі уявлень (мислення) на рівні емоційного переживання та з певним вольовим зусиллям у свідомості. Тут внутрішнє домінує над зовнішнім із поєднанням високого самоконтролю, цілеспрямованих стратегій і стратегій емоційного реагування, що забезпечує психологічне благополуччя, позитивне ставлення до себе як до суб'єкта життя і спілкування, високу самооцінку [11];

3) Високий рівень сформованості емоційного інтелекту означає достатню орієнтацію здобувача освіти на доступні особистісні варіанти дій у певних життєвих ситуаціях. Це, зокрема, активність, вибір адекватного варіанту поведінки, самомотивація обраного варіанту поведінки, адекватний рівень самоконтролю та самооцінки. Люди відчувають внутрішнє почуття свободи, відповідальність за себе, доброзичливі та чуйні в міжособистісних стосунках, схильні розвивати емоційно насичені стосунки та здатні досягти гармонії з собою та іншими.

Навчальна дисципліна «Емоційний інтелект в освіті» як чинник розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи

Вирішення проблеми формування готовності майбутніх учителів початкової школи до виховання та розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є багатоаспектною. Оскільки на основі здійснених нами досліджень зроблено висновок, що проблема формування емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи у межах навчальних дисциплін професійної підготовки цілеспрямовано не ставиться, необхідним вважаємо внесення до навчального плану підготовки бакалаврів за освітньо-професійну програму «Початкова освіта» дисципліни «Емоційний інтелект в освіті» (3 кредити ECTS / 90 год.).

Мета курсу – формування у майбутніх вчителів початкової школи знань, вмінь та навичок використовувати емоційний інтелект і розвивати його в учнів молодших класів.

Завдання курсу – формування уявлень здобувачів вищої освіти про сутність «емоційного інтелекту» та його взаємозв'язок з професійним середовищем; забезпечити усвідомлення зовнішніх та внутрішніх компонентів «емоційного інтелекту» й особливостей їх виявлення як динамічної системи; формувати у здобувачів вищої освіти уявлення про роль «емоційного інтелекту» як вирішального чинника успішності самореалізації особистості; опанування технологіями розвитку емоційного інтелекту [27].

Змістові модулі дисципліни орієнтовані на отримання не тільки теоретичних знань, а й практико-орієнтованої інформації.

Змістовий модуль 1. «Теоретичні основи проблеми розвитку емоційного інтелекту» спрямований на ознайомлення здобувачів вищої освіти із різними підходами до визначення поняття «емоційний інтелект», різницею між IQ (intelligence quotient) та EI (показник емоційного інтелекту), та їх взаємозв'язком, джерелами уявлень про емоційний інтелект у філософських учіннях; біологічними, соціальними та педагогічними передумовами розвитку емоційного інтелекту; моделями емоційного інтелекту:

1. Структура емоційного інтелекту у моделі J.D. Mayer, P. Salovey, D. Caruso.
2. Модель компетентностей D. Goleman.
3. Змішана модель емоційного інтелекту R.Bar-On.
4. Диспозиційна модель емоційного інтелекту (K. Petrides, A. Furnham).
5. Теорія емоційної розумності (Е. Носенко).

У першому змістовому модулі також увага приділяється вивченню емоційно-чутливої сфери особистості: емоцій, почуттів, емпатії, рефлексії. Характеризується емоційний інтелект в структурі особистості.

У *змістовому модулі 2* «Методичні засади розвитку емоційного інтелекту» майбутні вчителі початкової школи знайомляться із різними методиками діагностики та розвитку емоційного інтелекту у ході практичних та тренінгових занять.

Ефективність тренінгу як засобу розвитку емоційного інтелекту базується на принципі активності. Принцип активності базується на науково доведених моделях навчання людини, за якими через слух засвоюється 10% інформації, через зір – 50% інформації та 90% інформації засвоюється через самостійне, активне опрацювання та використання інформації.

Під час тренінгу здобувачам вищої освіти пропонується виконати певні вправи, спрямовані на розвиток або демонстрацію психологічних якостей і навичок. Рольові ігри, комп'ютерні програми та інші спеціальні прийоми використовуються для відпрацювання набутих навичок.

Висновки

Отже, проблема розвитку емоційного інтелекту викликає інтерес дослідників із різних галузей наукових знань, саме тому існує багато підходів до визначення поняття «емоційний інтелект», його структури та діагностики, а також розуміння можливості розвитку емоційного інтелекту у процесі навчання в різні вікові періоди життя особистості.

У нашому дослідженні охарактеризовано чинники розвитку емоційного інтелекту, до яких належать біологічні, соціальні та педагогічні. Розглянуто принципи організації процесу розвитку емоційного інтелекту у закладі вищої освіти, до яких відноситься принцип діяльності, принцип контекстності, принцип системності та принцип емоційної варіативності.

Визначено, що для розвитку емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти необхідно, в першу чергу, надавати їм теоретичні знання про емоційний інтелект як властивість особистості, що впливає на сприйняття себе та інших, комунікативні здібності, особисте життя і професійну діяльність, допомагає подолати проблеми та стресові ситуації. Наступною умовою розвитку емоційної компетентності є створення сприятливих умов у закладі вищої освіти. Доброзичлива психологічна атмосфера, студентоцентрований підхід, активне навчання та використання емоцій в процесі навчання, участь у позааудиторних заходах, емоційність у спілкуванні з одногрупниками та викладачами забезпечить формування необхідних здібностей для розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів початкової школи.

Таким чином, професійна підготовка учителів початкової школи має відповідати вимогам, що висувуються до педагогів Нової української школи та враховувати формування всіх компетентностей, які зазначені у професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». Тому у майбутніх вчителів початкової школи потрібно розвивати вміння адаптуватися до змін, розуміти власні емоції, керувати власним емоційним станом для успішної професійної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Августюк М. Методичні поради до підвищення рівня емоційного інтелекту в здобувачів вищої освіти. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2022. 94 с. URL: <https://doi.org/10.25264/20.09.2022/1> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Борисенко В. М. Структура емоційної компетентності: аналітичний огляд наукових підходів. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2017. Т. 22, № 2 (44). С. 16-26. URL: <http://psysocwork.onu.edu.ua/old/article/view/135223>.
3. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. 20 с.
4. Верітова О. С. Методичні аспекти розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи. «Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів». V міжнародна науково-практична конференція (22-23 травня 2019 року, м. Харків). Харків, 2019. С. 30-33.

5. Верітова О. С. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи в процесі магістерської підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2019. 235 с.
6. Волкова Н.П. Емоційний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує компетентність майбутнього вчителя в здійсненні професійно педагогічної комунікації. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. Т.І. Суценок та ін. Запоріжжя, 2007. Вип. 41. 388 с.
7. Дерев'янку С. П. Складові емоційного інтелекту та їх значення в процесі соціально-психологічної адаптації студентів. Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. Вип. 41.Т. 1.Чернігів, 2006. С. 87-89.
8. Дерев'янку С. Феноменологія емоційного інтелекту: навч. посіб. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 312 с.
9. Зарицька В. В. Ознаки наявності емоційного інтелекту у особистості. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія. 2013. Т. 21. Вип. 19. С. 74-79.
10. Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Запоріжжя, 2013. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/640/1/Феноменологія%20емоційного%20інтелекту.pdf>.
11. Льошенко О. Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота, 2010. Вип. 2. С. 49-52.
12. Максьом К., Москаленко В. Емоційний інтелект: характеристика феномену та його структурні складові. Актуальні проблеми психології. Психологія творчості. 2019. Т. 12, № 25. С. 203-211.
13. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
14. Милославська О. В. Емоційний інтелект як складова комунікативної компетентності студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2011. 19 с.
15. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.
16. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
17. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія. 2012. Т. 20. Вип. 18. С. 116-123.
18. Носенко Е. Л., Четверик-Бурчак Л. Г. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту». Дніпропетровськ, 2014. 73 с.
19. Носенко Е., Коврига Н. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. Київ, 2002. 157 с. URL: http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/Em_intellekt.pdf.
20. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Каб. Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87 : станом на 6 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#Text> (дата звернення: 22.10.2023).
21. Професійний стандарт за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». URL: https://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf
22. Розвиток емоційної компетентності педагога засобами тренінгу: навчально-методичний посібник / уклад. О. М. Молчанова. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 44 с.
23. Стельмашук Ж. Чинники розвитку емоційного інтелекту у майбутніх учителів початкової школи. Інноватика у вихованні. 2020. № 12. С. 220-226. URL: <https://doi.org/10.35619/iiv.v1i12.309> (дата звернення: 11.11.2023).

24. Сухопара І. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи: *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Педагогічні науки, 2019. Вип. 2, № 65. С. 296–301.
25. Темрук О, Колісник Л. Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип. 33. С. 207-223.
26. Хаджинова І. Емоційний розвиток бакалаврів початкової освіти в процесі професійної підготовки. *Наука як універсальний інструмент розвитку*: збірник тез наукової конференції молодих вчених 23 грудня 2022 р., м. Краматорськ: Донецька обласна державна адміністрація, Рада молодих вчених при Донецькій облдержадміністрації, 2022. 162 с. С. 109-112.
27. Хаджинова І.В. Робоча програма з навчальної дисципліни «Емоційний інтелект в освіті» для студентів освітнього ступеня «Бакалавр» за напрямом підготовки 01 Освіта спеціальності 013 Початкова освіта. 2022, 24 с.
28. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Дніпропетровськ, 2015. 187 с.
29. Bar-On R. The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). *Psicothema*. 2006. No. 18. P. 13–25. URL: https://www.researchgate.net/publication/6509274_The_Bar-On_Model_of_Emotional-Social_Intelligence (date of access: 13.11.2023).
30. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence. *Psicothema*. 2006. Vol. 18. P. 13-25. URL: <https://www.psicothema.com/pdf/3271.pdf>.
31. Brackett M., Delaney S., Salovey P. Emotional intelligence. Noba textbook series: Psychology. 2021. URL: <http://noba.to/xzvpfun7>.
32. Effects of a Mindfulness-Based Intervention for Teachers: a Study on Teacher and Student Outcomes / J. S. de Carvalho et al. *Mindfulness*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1007/s12671-021-01635-3>
33. Elfenbein H. A., MacCann C. A closer look at ability emotional intelligence (EI): What are its component parts, and how do they relate to each other?. *Social and Personality Psychology Compass*. 2017. Vol. 11, no. 7. P. e12324. URL: <https://doi.org/10.1111/spc3.12324> (date of access: 01.11.2023).
34. Gardner H. Multiple intelligences: The theory in practice. N.Y: Basic Books, 1993. 528 p.
35. Goleman D. The brain and emotional intelligence: New insights. Northampton MA: More than sound, 2011. 65 p. URL: https://impactconnect.com.ng/wp-content/uploads/2023/06/The_Brain_and_Emotional_Intelligence-Daniel_Goleman.pdf
36. Goleman D. Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ. London : Bloomsbury., 1996. 311 p. URL: https://www.academia.edu/37329006/Emotional_Intelligence_Why_it_Can_Matter_More_Than_IQ_by_Daniel_Goleman.
37. Hadzhinova I. Emotional development of future primary school teachers in the process of professional training. *Нова українська школа: результати та перспективи*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 18 листопада 2022 року / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2022. 238. С.215-216.
38. Effects of a Mindfulness-Based Program for Teachers on Teacher Wellbeing and Person-Centered Teaching Practices / Y.-S. Hwang et al. *Mindfulness*. 2019. Vol. 10, no. 11. P. 2385–2402. URL: <https://doi.org/10.1007/s12671-019-01236-1> (date of access: 27.11.2023).
39. Jawed A. Aspects of emotional intelligence. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019. 135 p.
40. Karpenko Y. V. Emotional intelligence as a key for successful personal life fulfilment. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities*: II International scientific conference proceedings, Kaunas, February 22th, 2019. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 21-23.

41. Klingbeil D. A., Renshaw T. L. Mindfulness-based interventions for teachers: A meta-analysis of the emerging evidence base. *School Psychology Quarterly*. 2018. Vol. 33, no. 4. P. 501-511. URL: <https://doi.org/10.1037/spq0000291>.
42. Long-term impacts of the CARE program on teachers' self-reported social and emotional competence and well-being / P. A. Jennings et al. *Journal of School Psychology*. 2019. Vol. 76. P. 186-202. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2019.07.009>
43. Matthews G., Zeidner M., Roberts R. D. Emotional intelligence: Science and myth. Cambridge, MA: MIT Press, 2004. 720 p.
44. Mayer J. D., DiPaolo M., Salovey P. Perceiving Affective Content in Ambiguous Visual Stimuli: A Component of Emotional Intelligence, *Journal of Personality Assessment*, iss. 54:3-4, 1990, PP. 772-781, DOI: 10.1080/00223891.1990.9674037
45. Mayer J.D. A field guide to emotional intelligence. *Emotional intelligence in everyday life* / Eds. J. P. Ciarrochi, J. P. Forgas, J. D. Mayer. Philadelphia, P. A.: Psychology Press, 2001. P. 3-24.
46. Palmer B., Gardner L., Stough C. The relationship between emotional intelligence, personality and effective leadership. *Australian Journal of Psychology*. 2003. Vol. 55. P. 140-155.
47. Petrides, K.V.; Furnham, A. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *Eur. J. Personal.* 2001,15, 425-448.
48. Roeser R. W. Processes of teaching, learning, and transfer in Mindfulness-Based Interventions (MBIs) for teachers: A contemplative educational perspective. *Handbook of mindfulness in education*. 2016. P. 149-170. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4939-3506-2_10.
49. Mindfulness Training and Teachers' Professional Development: An Emerging Area of Research and Practice / R. W. Roeser et al. *Child Development Perspectives*. 2012. Vol. 6, no. 2. P. 167-173. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2012.00238.x>.
50. Saarni C. A Skill-Based Model of Emotional Competence: A Developmental Perspective. the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development: report, 18 April 1999. 1999. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430678.pdf>.
51. Shpak M. Psychological peculiarities of the development of emotional intelligence in student's age. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors: collective monograph*. Riga, Latvia, 2021. P. 342-359.
52. Weissberg R., Durlak J., Domitrovich C., Gullotta T. Social and emotional learning: past, present, and future // *Handbook of Social and Emotional Learning: Research and Practice* / Eds. J. Durlak, C. Domitrovich, R. Weissberg, T. Gullotta. 2015. P. 3-19.
53. Wharam J. Emotional intelligence: journey to the centre of your self. New Alresford: John Hunt Publishing, 2017. 160 p.
54. Zadorozhna-Knyagnitska L., Hadzhinova I. Development of primary students' emotional intelligence: analysis of foreign experience. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2021. No. 11 (2). P. 48-54. URL: https://www.academia.edu/97214542/Zadorozhna_Knyagnitska_L_Hadzhinova_I_Development_of_primary_students_emotional_intelligence_analysis_of_foreign_experience.